

Gailė Vanagienė – Vytauto Didžiojo universiteto magistrantė.

Moksliniai interesai: religija ir mitologija, etnologija, antropologija.

El. paštas: gaile.vanagiene@stud.vdu.lt

Gailė Vanagienė: MSc student, Vytautas Magnus University.

Research interests: religion and mythology, ethnology, anthropology.

E-mail: gaile.vanagiene@stud.vdu.lt

Gailė Vanagienė

Vytauto Didžiojo universitetas

PREVENGINĖ APSAUGA NUO MITINIO PASAULIO GRĖSMĖS LIETUVIŲ MITOLOGINĖSE SAKMĖSE IR TIKĖJIMUOSE APIE RAGANAS

Anotacija

Straipsnyje pristatoma lietuvių mitologinėse sakmėse ir tikėjimuose vaizduojama ragana ir jos kenkėjiška veikla bei prevenciniai apsaugojimo nuo šios veiklos būdai. Prie objekto nepriskiriama nuo sakmiškosios raganos besiskirianti pasakų ragana; taip pat ir sakmėse veikiančios raganos čia nepriskiriamos – dėl dažniausiai nesutampančių jų ir raganų atliekamų funkcijų. Iki šiol nebuvo skirta daugiau dėmesio įvairiai ir visas žmogaus gyvenimo sritis apimančiai kenkėjiškai raganos veiklai ir ją lydintiems gausiems sakmėse ir tikėjimuose žmonių perduodamiems apsaugojimo būdams ir priemonėms nagrinėti. Tikslas: ištirti šaltiniuose randamą medžiagą apie sakmiškosios raganos kenkimo ir prevencinius žmonių apsaugojimo nuo jos kenkėjiškos veiklos būdus. Keliami uždaviniai: išskirti sakmėse ir tikėjimuose nurodomus prevencinius apsaugojimo nuo raganos kenkimo būdus bei galimas universalias apsaugos nuo raganos kenkimo priemones; įvertinti raganos kenkimo intensyvumą kalendorinių švenčių metu bei ištirti būdingų apsaugojimo priemonių variavimą; įvertinti raganos veiklos intensyvumą ir prevencinės apsaugos reikalingumą šeimos švenčių metu. Tyrime pasitelkiami analitinis aprašomasis, lyginamasis ir interpretacinis metodai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: ragana, lietuvių sakmės ir tikėjimai, kenkimo magija, apsauga nuo raganos kenkimo, apsauga kalendorinių švenčių metu, prevencinės apsaugos priemonės.

Abstract

The representation of the witch in Lithuanian mythological folk narratives and beliefs and her malicious activities as well as ways of preventive protection against these malicious activities are introduced in the present article. No focus was laid on numerous diverse malicious activities of the witch which encompass various fields of human life and the considerable number of ways and measures to protect against them in folk narratives and beliefs as passed on by people so far. Important to mention that the witch of the folk tales that is different from mythological folk narratives' one is not ascribed to the object of research; and also, the sorceresses operating in mythological folk narratives are not ascribed there – because of their functions that do not concur with the ones performed by witches. The aim is to analyse the material found in written sources about the wrecking of the folk witch and the human preventive protection measures against witch wrecking ways. The objectives of the thesis: to distinguish the preventive ways of protection from witch wrecking found in folk narratives and beliefs; to distinguish between the potential universal protection measures against witch wrecking; to assess the intensity of witch wrecking during calendar feasts and to analyse the degree of variation of typical protection measures; to assess the intensity of witch wrecking and also the need of preventive protection during family feasts. The descriptive, the comparative and the interpretative methods were employed in the study. KEY WORDS: witch, Lithuanian folk narratives and beliefs, malicious magic, protection against malicious activity, protection during calendar feasts, measures of preventive protection.

doi:<http://dx.doi.org/10.15181/rh.v23i0.1792>

Į v a d a s

Mitologinių sakmių „atsiradimo ir intensyvaus gyvavimo laikotarpiu tikėta, kad mitinės būtybės iš tiesų egzistuoja ir gali su žmogumi santykiuoti“ (Vėlius 2011, 20). Žmogaus baimė būti apkerėtam skatino ieškoti apsisaugojimo galimybių, tikrinti atrastus būdus bei perduoti patirtį kitiems. Žmonių susidūrimo su mitinėmis būtybėmis patirtis ir įgytos žinios iš kartos į kartą perduodamos sakmėmis, apie veiklos (ar neveikimo) pasekmes įspėja tikėjimai. Žmonės, žinodami apie pavojingas jų pačių ar artimųjų sveikatai ar net gyvybei grėsmes, apie pavojų prarasti derlių bei gyvulių teikiamus produktus, taip svarbius kaimo žmogui, naudojosi iš lūpų į lūpas sakmėmis ir pasakojimais perduodamomis žiniomis.

Tyrimo objektą sudaro apie raganų kenkėjišką veiklą ir prevencinio apsisaugojimo nuo tokios veiklos būdus informacijos teikiančios užrašytos sakmės, pasirinktos iš tautosakos archyvų ir publikuotų tautosakos rinkinių. Pagrindinis šaltinis – Lietuvių tautosakos rankraštyno rinkiniai (LTR). Bronislavos Kerbelytės sudaryto Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto

pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje (LPTK) sukaupta medžiaga apima tautosakos vienetus, užrašytus iki 1982 m. Vėlesnius laikus atskleidžia Ritos Balkutės parengtas leidinys „Galía užburti: kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose“ (Balkutė 2013).

Naudotasi ir publikuotais tautosakos rinkiniais, iš kurių atitinkamai atsirinktos su darbo objektu susijusios sakmės. Tai Norberto Vėliaus parengti leidiniai: „Laumių dovanos“ (LD), Mato Slančiausko užrašytos tautosakos rinkinys „Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai“ (SIŠLSA); B. Kerbelytės parengtos „Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės“ (LRPS), taip pat Jono Basanavičiaus bibliotekos knygos. Kaip šaltinis naudojamas ir 2013 m. iš Jono Balio palikimo sudarytas leidinys „Lietuvių kalendorinės šventės“ (Balys 2013), tyrimui vertingas jame pateikiamais tikėjimais.

Raganos fenomenas, jos vaizdinio įvairialypumas su visu istoriniu kontekstu, taip pat ir jos kenkėjiška veikla domina daugelį tyrinėtojų visame pasaulyje (Eliade 1975; Hutton 2004; Knutsen 2003 ir kt.). Lietuvoje raganų tema taip pat tiesiogiai ir netiesiogiai gvildinama, įvairių mokslo šakų atstovų aptariama skirtingu rakursu (Beresnevičius, Čaplinskas 2001; Trimakas 2001; Sabaitytė 2007, 2010 ir daugelis kitų). Vis dėlto tema yra labai plati, sudėtinga ir jai vis dar reikia nuodugnesnio, dažnai ir platesnio – tarpdalykinio – mokslininkų žvilgsnio (Balsys 2010, 257; Bačiulis 2013). Netgi XVI–XVII a. Vakarų ir Vidurio Europoje intensyviai išplitusios raganų medžioklės reiškinys, sulaukęs daugybės mokslininkų tyrimų įvairiuose kraštuose, iki šiol yra painiai aiškinamas. „Istorikai šį reiškinį įvardija kaip „mįslingą“, mūsų žinias apie jį – kaip nepakankamas, o tyrimų rezultatus – kaip „negatyvius“ (Gurevičius 2016).

Lietuvių sakmėse minimų raganų išvaizdą, funkcijas, vardus, prigimtį išsamiai yra aptaręs N. Vėlius (Vėlius 2013; 1977 m. išleisto darbo naujas leidimas), koncentruotai išskirdamas bei apžvelgdamas ir raganos kenkimo bei kai kuriuos apsaugojimo nuo jos veiklos būdus. Magijos vertinimą lietuvių sakmėse apie raganas bei požiūrio į jose aprašomus veiksmus raidą knygoje „Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės“ plačiau nagrinėjo Bronislava Kerbelytė (Kerbelytė 2011).

Atlikti dažniausiai nesudėtingus apsauginius ar raganą atbaidančius veiksmus, iš anksto pasirūpinti reikalingomis priemonėmis buvo paprasčiau, nei vėliau tvarkytis su raganos kenkimo magijos pasekmėmis. Šiems iš anksto atliekamiems veiksams pavadinti straipsnyje bus vartojamas

terminas *prevenciniai*, o atitinkama veikla – *prevencija*. Prevencija šiame kontekste – tai veiksmai, kuriais, įvertinus gresiantį pavojų, siekiama užkirsti kelią apraganavimui.

Raganos identifikavimas

Norėdami apsaugoti, žmonės pirmiausia stengiasi raganaujančias moteris pažinti, identifikuoti. „Lietuvių liaudies sakmėse ir tikėjimuose minimos raganos yra mirtingos moterys, gyvenančios žmonių bendruomenėje ir iš jos išsiskiriančios tik nepaprastomis galiomis. Savo išvaizda jos dažnai nuo moterų nesiskiria“ (Vėlius 2011, 206). Dažnai istorijoje moterų, kaip raganų, identifikavimas apsiribodavo pateiktu kaltinimu raganaujant arba remiantis iš įtariamų moterų tardant ir kankinant gauta informacija (žr. Jurginis 1984, 99 ir kt.). Panašiai ir senojoje Anglijoje nuo raganavimo nukentėję žmonės paprastai iš karto galėjo nurodyti kaltininkę (–ą), netgi įtarti raganavimu šiai dar nespėjus pakenkti (Thomas 1970, 59). Šią gana lengvabūdiško identifikavimo problemą kelia ir Elison Raulands, savo darbe tyrinėjanti žmonių pasakojimus apie raganavimą Vokietijoje (Rowlands 2003).

Rita Repšienė, tyrinėdama raganavimo reiškinį, pastebi raganavimu kaltintų moterų „kitoniškumą“, tačiau priduria, kad „kitoniškumas ne visuomet buvo tikroji raganų teismų priežastis: aukų tarpe buvo ne tik paprasti žmonės, senos ir bjaurios raganos, bet ir jaunos žymiausios ano meto gražuolės, aukšti pasaulinio ir dvasinio luomo asmenys“ (Repšienė 2004, 36).

Nagrinėjant raganos reiškinį platesniame kontekste svarbu įvertinti ir raganos kilmę bei įvaizdžio transformacijas (Gimbutienė 2002) skirtingų laikotarpių, religinės terpės bei socialinių, kultūrinių reiškinų kaitoje. Minėti veiksniai stipriai veikė raganos magijos suvokimą ir vertinimą, taip pat ir jos įvaizdį. Pavyzdžiui, tai ypač ryškiai atskleidžia japonų kalnų raganos *yamauba* įvaizdžio ir funkcijų kaita (Reider 2005).

Vis dėlto tam tikri būdingi skirtumai nuo paprastų moterų yra žmonių pastebėti ir sakmėse užfiksuoti. Raganos dažniausiai būna pagyvenusios moterys, kartais merginos – dažniausiai negražios, piktos, kartais pažymima, kad ilgais, susivėlusiais plaukais (Vėlius 2011, 206). Nijolė Laurinkienė identifikavimo būdus apibendrina teigdama, kad „ragana buvo

vadinama mitinė būtybė, paprastai pagyvenusios moters išvaizdos, ilgais, susivėlusiais plaukais, kurios veikla sieta su nekromantija bei magija“ (Laurinkienė 2007, 37).

Sakmėse viena ryškiausių savybių, pagal kurią, teigiama, galima atpažinti raganaujančias kaimynes – skirtingos nei paprastų moterų akys. „Raganų akys vis tokios raudonos, siauros. Ir lėlaičių nematyt. Kad ir yra, bet, į jas žiūrint, tai ten ta lėlaitė atžagariai matyt, žemyn galva. Ir raganos esančios be papų“ (SlŠLSA, 230, nr. 412).

Kartais tenka pasinaudoti ir sudėtingesniais būdais, leidžiančiais identifiukuoti kaimynystėje gyvenančias raganas. „Į gyvatės gerklę įdedamas žirnis, gyvatė užkasama į žemę ir laukiama žirnio išdygstant ir pražystant“ [turint tokį žiedą, galima raganas atpažinti] (Kerbelytė 2011, 250–251). Daugelis tokių „receptų“ susiję su kalendorinių švenčių laikotarpiu.

Reikia turėti galvoje ir tai, kad raganos ne visuomet veikiančios savo tikroju pavidalu – jos galėjusios įgauti ir zoomorfinį pavidalą – pasiversti ropliais (rupūže, gyvate), paukščiais, žuvimis, kiaulėmis, kalėmis (Laurinkienė 2007, 37).

Kaip matyti, raganos paveikslas prieštaringas, daugialypis, ją atpažinti ne visuomet lengva. Todėl žmonės ieškojo galimybių prevenciškai apsisaugoti nuo galimo kenkimo ir atrastus būdus perduodavo vieni kitiems.

Kasdien taikoma prevencija

Laikais, kai raganą galima netikėtai sutikti kaimynystėje, žinoma nemažai universalių, kasdien prevenciškai apsaugančių atsargumo priemonių. „Atsarga gėdos nedaro“, – sako žmonės, todėl bendraudami ar prasilenkdami su įtariama raganavimu moteriške imdavosi nesudėtingai atliekamų veiksmų.

Saugantis raganų pirmiausia, žinoma, patartina vengti su jomis bendrauti, nesigiminiuoti, o sutikus imtis universalių – nuo įvairių galimų jos kenkimo būdų – apsaugančių priemonių, pavyzdžiui, laikyti špygą kišenėje, nešiotis su savimi raganas atbaidančius daiktus ar augalus (Vėlius 2011, 213). Pavyzdžiui, turėti šermukšnio (BsLP, t. 5, 158) ar įsisiegti žiogelį į drabužį. „[Apsaugai nuo užvaražijimo] nu, taigi, grapkį, kap sakė, tai tį jau suknelėn ar juosmenėn įsisiegt reikia. Dar atsimenu, toki jau buvo, kad sakė: reikia kryžiavai dzvi grapkes susegc, tai jau niekas nieko nepadaris.

Nieko negalės užvaražyc, kad tu ar sirgtai, ar ką – apgynimas jau cia buvo“ (Balkutė 2013, 293, nr. 367).

Tačiau net ir tokių specialių daiktų neturint, galima išsisukti – pavyzdžiui, išvirkščiai persivilkus marškinius. „Nuo raganų atsisaugoti reikia visokių priprovų: špygos, marškiniiais išvirkščiais apsvilkkti, o nuo laumių užtenka šliūbinio žiedo“, – pasakodama apie apsaugos būdų nuo laumių ir raganų skirtumus moko moteris (LTR 893/ 159). Apskritai ginantis nuo raganos dažnai naudojama atvirkštinio poveikio magija – šermukšnio šaką apsaugai aplink namus irgi velka atbulą (Kerbelytė 2011, 249).

Dažnai patariama raganas piktai iškeikti, bendraujant elgtis piktuojau. Sakoma, kad jai paprasčiau pakenkti tam, su kuriuo geruoju sutaria. „Ragana yra nuo Dievo užkeikta. Jei ragana ant katro piktai, tai tam negali pakenkti. Jei su kuriuo geruoju, tai tam gali pakenkti“ (LTR 2812/ 60). „Kaimynai matę, kaip senė, parsinešusi žalių šakų, aptęsė apie marčią. Bet ji su marčia piktai sugyveno, tai negalėj jos užburti“ (LTR be nr. (VPS₁(80)).

Svarbu iš raganavimu įtariamos moteriškės, dažnai kaimynės, nieko neimti, ypač maisto ir gėrimų. Pavyzdžiui, 1936 m. žmogus pasakojo, kaip jo mamytei viena Laičių boba davė sūrio *šmotą*. Mamytė nevalgiusi, parsinešusi namo. Namie perlaužusi – vidury susiraičius kaip sliekas raudona kirmėlė juoda galva. Laimė, kad nesuvalgė – būtų pagedusi. Sakoma, kad seniau raganos taip marčias pagadindavo (LTR 894 (111)).

Ryškus su raganos kenkimu susijęs motyvas – skolinimas. Patariama raganaujančiai kaimynei, taip pat ir iš toliau atėjusioms neaiškioms moteriškėms nieko neduoti, neskolinti, o jeigu vis dėlto tektų ką paskolinti, atgal to daikto geriau nebeimti. Užrašyta, kaip pas moterį atėjusi *ubagė* iš Laižuvos – burtininko Ričkaus duktė. Tačiau senoji nieko jai nedavė, nes žinojo, kad ji gali užburti karvę – paskui pieno neduos (LTR 3665/ 263). Panaudojusi žmogui priklausantį daiktą, ragana gali lengvai jam pakenkti.

Skolinimo motyvas iškyla ir vėliau, atšaukiant raganos kenkimo pasekmes, kada kaltininkė, fiziškai jausdama naikinamus jos kerus, būtinai ateina ko nors pasiskolinti, taip norėdama ją kankinantį procesą nutraukti. Jeigu tuomet raganai ką duotum ar leistum pačiupti, tuomet ir ji pasveiksta, ir jos padaryti kerai nenutraukiami, atsinaujina. Kartą žmogui, manoma, dėl kaimynės latvės raganavimo, sunegalavus, burtininkas patarė dvi savaites iš namų nieko neskolinti, tada vėl pas jį atvažiuoti. Kitą dieną atėjusi kaimynė baisiai maloniai prašė paskolinti rėtį. Žmogus neskolino.

Kitą dieną taip pat. Antros savaitės pabaigoj išgirdo, kad kaimynė sunkiai serga. Tik tuomet minėtas burtininkas iki galo išgydė žmogų (LD, 240).

Vienas paprasčiausių būdų, naudojamų kasdienybėje, kad ragana negalėtų pakenkti – iš anksto saugojantis ar su ja susidūrus – laikyti špygą kišenėje. Pasitaikydavo drąsuolių, tikinčių, kad tokia apsauga saugo net ir raganai bandant pakenkti per daiktus: „Idant ragana negalėtų apraganauti, reikia su jai’ kalbėti rūsčiai ir laikyti špygą kišianiuje; tada visoki daiktą galima imti nuo raganos be baimės. Teip apsisaugojant ragana neįstengia žmogui užkenkti“ (LTR be nr.) Tokią apsauginę magiją pajutusi, ragana prašo „paleisti paukštytę“, t. y. nelaikyti kišenėje špygos (Kerbelytė 2011, 249).

Špygos laikymo kišenėje poveikis vaizdžiai aprašytas vienoje iš M. Slančiausko užrašytų sakmių. „Raganos špygos labai nekenčiančios, nemėgstančios. Vieną kartą mažas vaikelis stovias ūlyčioj, rankelas į kišenėlius susikišęs, o turėjęs į špygas pasitaisęs. Eidama ragana pro šalį kapt jam už skvernelio sermėgėlės – sakanti:

– Ana, mat, ir tu, vaikel, su zopostu“ (sl. atsarga) (SIŠLSA, 215, nr. 370).

Taigi tokiais paprastais, bet universaliais prevenciniais apsisaugojimo būdais pamokyti galėjo apsiginti netgi kiek gudresni maži vaikeliai.

Įdomus ir išskirtinis M. Slančiausko aprašytas vienintelis atvejis, kai ragana kenkdama naudoja užkerėtus *siūlus*. Bernui susipykus su *gaspadine* ragana, ji žalius, raudonus, mėlynus siūlus – vadinamus *atžangais* – jam ant tako padraikiusi, o jis ant jų užėjęs. Nuo to laiko bernas visą gyvenimą ir bėgęs, net jeigu ir valgyti prisėdęs (SIŠLSA, 223, nr. 391). Galimą apsisaugojimo nuo tokio kerėjimo būdą sufleruoja pats išraiškingas magiško objekto pavadinimas – *atžangai* – ir tai, kad bernas į raganaujančios *gaspadinės* spąstus įkliuvo tik ant pamestų siūlų užėjęs – juos peržengęs. Iš užrašytoje sakmėje pateikiamos informacijos ir nukentėjusio berno patirties galėtume daryti išvadą, kad tokius ant kelio, manoma, raganos padriektus siūlus saugiau yra apeiti, ant jų žengti gali būti pavojinga.

Remiantis R. Repšienės paminėtais faktais iš raganų teismų, kur taip pat minimi siūlai (Repšienė 2002, 158), galima būtų manyti, kad šis kerėjimo būdas su siūlais buvo žinomas ir plačiau, tik nepavyko daugiau tokio tipo sakmių užfiksuoti.

R. Balkutė yra užfiksavusi keletą pasakojimų apie ant kelio, dažniausiai kryžkelėje, numestus daiktus. Žmonės tiki, kad taip numesti daiktai pavo-

jingi, užburti – jais koks negalavimas bandomas kitam perduoti ar siekiant kitą užkerėti, todėl jų neima, neliečia. Kaip vienas iš tokių daiktų minima ir virvelė nuo svogūnų (Balkutė 2013, 206–207).

Visa tai nurodo, kad saugantis nuo apkerėjimo patariama neaiškių, ne vietoje numestų daiktų neimti, per juos nežengti, o geriausia jų iš viso neliesti.

Tačiau visuomet su špyga kišenėje nevaikščiosi ir kiekvienos piktesnės kaimynės kasdien išvengti nepavyks. Be to, dažnai prirėkdavo ir stipresnės apsaugos. Atkreiptinas dėmesys į žmonėms žinomą pavojingiausią – *kritinį* – laiką, kada raganų veikla tampa itin aktyvi, todėl preventinius apsaugojimo veiksmus atlikti yra tiesiog privaloma. *Kritinis raganų kenkimo laikas* pasireiškia kalendorinių švenčių ciklo metu bei kritiniais žmogaus gyvenimo, virsmo momentais. Tokiu metu svarbių papročių ir įprastų apsaugos priemonių nesilaikančiųjų visada laukia bėda – patys nesisaugantys žmonės ar jiems priklausantys gyvuliai pakenkami, apraganaujami.

Prevenција kalendorinių švenčių laikotarpiu

Kenkėjiška raganų veikla ypač suaktyvėja kalendorinių švenčių laikotarpiu. Tokiu metu burtai lydi ne tik „nepaprastų“ galių turinčius žmones, šiais magijos aktyvumo piko momentais ir paprasti žmonės aktyviai naudojami burtais siekdami pamatyti ateitį, pasirūpinti apsaugos priemonėmis – visiems burtai sekasi geriau, lengviau.

Žmonės ir patys – tokiais pačiais raganų naudojamais būdais – susivilioja pasigausinti derlių, karvutės duodamą pieną ar pakenkti nemėgstamam kaimynui. Ypač tai ryšku Velykų šventės metu, kai, pavargęs po sunkios, dažnai išsekinančios žiemos, žmogus iš atgimstančios gamtos nori tikėtis gausos ir skalsos, todėl kartais susivilioja galimybe ir pats pabandyti geresnį būvį užsitikrinti. Kalendorinio ciklo švenčių laikas – tai metas, kada gėris ir blogis, kaip ir šis bei anapusinis pasauliai, vienas prie kito pavojingai priartėja.

Ypatinguoju šventiniu laikotarpiu buriama, spėjama ateitis, tad ir saugantis galvojama ne tik apie šiandieną, bet ir apie ateisiantį kitą kritinį laiką, todėl atliekami specialūs apeiginiai veiksmai, galintys užtikrinti apsaugą ateityje.

Kūčios, Kalėdos. Kūčių naktį raganos labai aktyvios: susirinkusios puotauja, maudosi eketėse, joja į kraštą, kuriame žiemą šilta, žirniauti. Neatsargus bernas, kartu su raganomis slapčia avilyje ten nuskrیدęs ir pasiraškęs žirnių bei jais vėliau pasigyres, ima džiūti (žr. Balys 2013, 36). Kalbant apie raganų žirniavimą, kurį N. Vėlius įvardija kaip vieną iš dviejų raganų atliekamų funkcijų (Vėlius 2011, 210), reikia pabrėžti, kad šios jų funkcijos ryšys su kenkimu ne visai aiškus ir, matyt, nėra tiesioginis. Pats N. Vėlius pažymi, jog „tik Subačiaus apylinkėse užrašytoje sakmėje žirniavimas susietas su raganų kenkiamąja galia: viena ragana giriasi – kam duos žalių žirnių, tas bus sutrauktas, o kita – kam duos žirnių, tas bus negyvas“ (ten pat, 217). Ir būdų apsiginti nuo dėl šio reiškimo žmonėms kylančių pavojų nėra užrašyta. Galima tik numanyti, kad padėti galėtų logiškų tokiu atveju prevencinių priemonių taikymas: nieko iš raganavimu įtariamų moteriškių neimti, jų neprisileisti. Dėl šių priešasčių žirniavimo, kaip kenkiamosios magijos, motyvas plačiau čia nebus nagrinėjamas.

Kūčių laiku galima pasinaudoti galimybe pažinti bendruomenėje esančias raganaujančias moteris – pažinus raganą žinoma, ko ateityje saugotis. „Jeigu nori pamatyti raganas Kalėdų rytą, reikia naiti anksčiau visų žmonių į bažnyčią – ten pamatysi“ (LTR 1415/270). Sakoma, jei nueisi į bažnyčią naujais drabužiais pasipuošęs, galėsi atpažinti raganas bei sužinosi jų darbus (Balys 2013, 46).

Laksto ir lankosi jos šiąnakt visur – laukuose, kaimuose, pirtyse: žmones klaidina ir kitaip kenkia. Kūčių naktį, sako, raganos jodinėjančios ore ant tuščių avilių, prie eketės vanojasi (Balys 2013, 37). Todėl nepatarinama niekur toli eiti – lengvai galima raganas susitikti. Kūčių vakarą atėjęs žmogus laikomas raganiumi arba ragana, norinčiu pikta padaryti (ten pat). Draudimo nesilaikius ar būtinai prireikus kur šią naktį išeiti ir raganas susitikus, „reikia auginsiu rakteliu apibrėžti aplink save ratą arba padėti ilgą rožančių ir į vidurį atsistoti“ (ten pat).

Ypač reikia saugoti vaikus. „Kad raganos nesukeistų kūdikių, senesnieji valkininkiečiai Kūčių naktį lopšius visada apsupdavo paklodėmis“ (Tatarūnienė 2000, 15).

Saugomi nuo pakenkimo ir gyvuliai. „Kūčių vakarą rūkydavo gyvulius devindrekiu, kad raganos jiems ko nepadarytų“ (Balys 2013, 31), [devyndrekis – kvapioji ferula (lot. *Ferula asafoetida*) – tai augalas, skleidžiantis panašų į česnako kvapą, tik stipresnį; sukietėjusiose šio augalo pieno sul-

tyse yra dervų, kurios džiovintos (arba jo šaknis), matyt, ir naudojamos smilkyti]. Avis, kad raganos neiškarpytų, žmonės turi patys per Kūčių kirpti. Taip pat atliekamas iš anksto kitam ateisiančiam kritiniam laikotarpiui karvių apsaugą užtikrinantis veiksmas: Kūčių dieną pamelžus karvę, pieną reikia tris kartus užpilti ant karvės, tada per Jonines raganos jos neišmelžia (Tatariūnienė 2000, 15).

Naujųjų metų naktis susijusi su darbų baigimo laiku, o tai gamtos virsmo paisančiam žmogui visuomet buvo labai svarbu. „Naujųjų metų naktį lanko namus raganos ir, jei jos randa kur nebaigtą darbą, ten apsigyvena visiems metams“ (Balys, 2014, 48). Gyvuliams apsaugoti Naujųjų metų naktį atliekami prevenciniai veiksmai nurodyti išlikusiame tikėjime: „Kad apsisaugotum nuo raganų, reikia su uždegta grabnyčia pereiti kryžmai per tvartą“ (ten pat, 49).

Per **Užgavėnes** raganos esti mažiau aktyvios, tad Užgavėnės gerokai mažiau draudimais susaistytos negu kitos šventės. Sakoma, raganą galima susitikti vakarėliuose, kur ji gali pareikalauti mesti žmogaus nuo Naujųjų metų užantyje saugomą sūrį. Norint apsisaugoti, esą užtenka tik raganą peržegnoti – ir ji atsitrauks (Balys 2013, 48). Taip galima identifikuoti prašančias turimą sūrį mesti moteris kaip raganas, o apsiginti nuo galimo pakenkimo – jas peržegnojus.

Raganoms atpažinti dažnai naudojami ir Užgavėnių dieną valgomų valgių likučiai. „Kai per Užgavėnes pavakarieniauji, reikia išskrapštyti dantis ir trupinius susirišti lopinukan, tai, kai pirmą Velykų dieną eini bažnyčion, reikia tas lopinukas užsidėti ant ančio, tai matysi visas raganas“ (Balys 2013, 91). Neretai raganoms atpažinti naudojamas sūris – paprasčiausias Užgavėnių arba tam tikrą numatytą laikotarpį (dažnai nuo Užgavėnių iki Velykų), kartais ypatingomis sąlygomis išlaikytas. „Užugavų sūrio reikia kišenėj turėti. Sako: „Aš turiu sūrio, tat tada matau visus čerauninkus“ (ten pat).

Pelenų dieną, kaip ir Kūčių vakarą, nepatariama vaikščioti į svečius. „Pelenų dieną nepriimta niekur vaikščioti (į svečius): savo namuose tik glūdi, į kaimyną eiti gėda, – sako tik bedieviai ir čerauninkai tą dieną bastosi“ (Balys 2013, 103), (čerauninkais vadinami ne tik raganiai vyrai, bet ir apibendrintai – raganaujantys, kenkiantys žmonės).

Velykų šventinis laikas – vienas tinkamiausių burtams, taip pat ir kenkiamiesiems, atlikti. Net ir neraganaujantieji gali susivilioti užsiburti šiuo

metu lengvai pritraukiamas gėrybes ar burtais kerštauti neįtikusiam kaimynui.

Raganų šią dieną taip pat buvo saugomasi, tuo tikslu smilkomi ir krapinami gyvuliai. „Kad nepasigadintų karvių pienas, reikia pirmos Velykų dienos rytą melžti karves per šermukšnių šakeles“ (Balys 2013, 144). „Per Velykas gyvulius smilko ir krapija, kad jų raganos neapsėstų“ (ten pat).

Velykų rytą atėjus į bažnyčią raganoms pažinti galima išbandyti jau minėtą maginėmis priemonėmis paveiktą, nuo Užgavėnių ar net nuo vienu iki kitų Velykų išlaikytą ar, blogiausiu atveju, tą patį rytą pasigriebtą sūrį. Jį kaišiojant visiems po nosimi / pačiam valgant ir siūlant kitiems valgyti ar užsilipus ant vargonų ir įsidėjus tą sūrio gabalėlį į burną – pamatysi visas raganas / valganti kartu bus tikra ragana / apraganaujančioms karvių pieną moterims ant galvų pasirodys milžtuvės (Balys 2013, 91, 127), (LTR 1433/91/). „Norint pamatyti raganą, reikia Velykų rytą einant į bažnyčią įsidėti sūrio, paskui bažnyčioj jį valgyti ir kitiems dalinti. Kas nuo tavęs ims ir valgys kartu su tavim, tai bus tikra ragana“ (Balys, 2013, 127). „Norint pažinti raganos, reikia įsidėti gabalėlį sūrio į burną, sulaukus Velykų pėtnyčios, ir paskui laikyti burnoje per tris dienas iki Velykų pirmai dienai. Tada visas raganas galima pamatyti, nes jos kiekviena turi ant savo galvos užsimovę milžtuvę“ (BsLP, t. 6, 263, nr. 9).

Svarbus buvo ir priešvėlykinis laikotarpis. Didžiąją savaitę buvo vengiama skolinti, nes „tikima, kad susigadins karvių pienas, o to žmogaus, kuris pasiskolino, pasitaisys“ (Balys 2013, 114). Didįjį penktadienį pasninkaujama, vengiama dirbti, žmonės paprastai šią dieną išpažinties neatlieka, todėl išpažinties nuėję gali būti palaikyti raganomis (-iais). „Kas Didįjį penktadienį eina išpažinties, tas yra viedzma“ (Balys 2013, 120). Kaimynai latviai taip pat tikėję, kad „Didįjį penktadienį vaikščioją burtininkai ir raganos su savo nešliavomis“ (Šmitas 2004, 142).

Jurginės – žaluma pasipuošianti pavasario pradžios šventė – labiausiai susijusi su gyvuliais, jų pirmuoju išvaymu į lauką – iš saugesnės erdvės į neapsaugotą. Taigi ir su jų apsauga nuo įvairių laukiančių pavojų: ligų, vilkų, raganų ir visokių nelaimių. Užrašyti įvairūs tikėjimai, kaip nuo raganų kenkimo apsaugoti karvutes ir jų pieną. Vakare, prieš Jurgines, reikia pamelžti karves, kad kas pieno neatimtų (LTR 1942/246/). Gyvulius nuo ligų, nužiūrėjimo ir užkerėjimo apsaugo ir apeiginis pirmą kartą išgenamų gyvulių plakimas verba (kadagio šakele), kartais palydimas ir žodžiais, daž-

niausiai įvardijančiais, ko plakant linkima, tikimasi. „Tai seniausias aiškini-
mas – tikėjimas magiška žalios šakelės galia“ (Balys 2013, 168).

Pirmąkart išgenamus gyvulius apsaugos sumetimais visoje Lietuvoje būdavo įprasta *apsmilkyti*. J. Balys yra tiksliai aprašęs tokį receptą: „Paprastai imamas puodas su žarijomis, ant jų beriamos ėglio arba kadugio (verbos) šakelės, devyndrekis arba abiejų mišinys, puodas (šukė) pakišamas karvei po pilvu ir taip smilkoma. Priduodama tokia reikšmė: kad blogos akys nenužiūrėtų ir karvėms pieno neatimtų, t. y. jos nesirgtų, – dažniausias aiškini-
mas“ (Balys 2013, 169). Patogu, kad šitaip galima apsaugoti visą bandą. Apsaugai nuo apkerėjimo gyvuliams aprūkyti naudoja ir kitas medžiagas: ruginius miltus, kviečius, uždegtą kačergą ar pagaikštį (kitur gyvulius apibaido ar apmuša nuodėguliu); puodkėlį arba skudurą, kai kur triskart apeidami aplink; Kūčių apeigoms naudotą ir išsaugotą šieną; žirnių virkščias, kiaušinių lukštus (ten pat).

Labiausiai nuo raganų veiklos saugomos karvės, o arkliais ar paukščiams jos laikomos mažiau pavojingos, pastarųjų tyko kiti pavojai. Inga Zemblienė pažymi, kad avis kirpti galintys mitiniai personažai įvairuoja beveik taip pat, kaip ir arklius jodančios mitinės būtybės (Zemblienė 2013, 19). Tad ir taikomos apsaugos priemonės įvairuoja, dažniausiai nėra nukreiptos konkrečiai prieš raganas.

Ši diena pavojinga ir žmogui. Plačiai Lietuvoje paplitęs tikėjimas, kad iki Jurginių negalima leisti beržų ir klevų sulos – esą Jurginių naktį raganos suloje besiprausiančios ir taip ją pagadinančios. Kaip įrodymas kartais netgi randamas besiprausiant netyčia raganų paliktas muilas (LRPS, 129, nr. 72). Tokios sulos negalima gerti, reikia išpilti. Pavojinga ir lankytis raganų prausimosi vietose tokiu metu. Vis dėlto šiuo atveju motinos įspėtas, bet draudimo nesilaikantis medžioti išsirengęs sūnus ar smalsusis *gaspadoriaus* bernas, vis pakliūvantis, kur nevalia, ir pamatantis, kas slepiama, užtikusieji raganas prausiantis, nėra baudžiami už apsauginių prevencinių priemonių kritiniu metu nesilaikymą. Priešingai – patys demaskuoja raganas, kenkiamąją veikla užsiimančias, o bernas apsigina panaudodamas maginę priemonę – degutuotą botagą (ten pat, 128, nr. 70). Liudvika Didžiulienė-Žmona užrašė pasakojimą apie raganų maudymąsi suloje: „Švento Jurgio naktyje laumės raganos, arba, kaip stačiai kiti sako, nuodnykės, maudžiantys beržų suloje – užtat žmonės sulą iš tos nakties negeria, bet žemėn išpila“ (ten pat, nr. 71).

Jonines tikriausiai galima laikyti pačia geriausia, linksmiausia, naudingiausia švente raganoms ir pačia pavojingiausia su jų veikla susiduriančiam žmogui. Trumpiausią Joninių naktį raganos turi labai daug nuveikti: susirinkusios ant Šatrijos ar kitų kalnų žirniauti, už savo piktus darbus kitoms raganoms, viršininkams ar pačiam velniui atsiskaityti, kartais ir kenkiant naudojamų žirnių pasiskinti ar su slapta kartu atskridusiu bernu išsiaiškinti. Dar būtina tąnakt visaip siautėti, žmonėms kenkti, žolynus užkerėti ir, svarbiausia, pasinaudoti proga lengviausiu būdu iš svetimų karvių piena atimti. Žmogus šią naktį ramiai miegoti negali. Saugodamas gyvulius nuo apkerėjimo privalo senų žmonių patarimais vadovaudamasis karvių į lauką nevaryti iki saulės patekėjimo arba kol rasa nenukris, o tvartą, tvarto duris ir visas skylutes (mat tikima, kad net per skylutes raganos gali įlįsti, pasivertusios uodais arba mašalais) magiškais, raganas atbaidančiais augalais apkaišioti. O saugodamiesi patys visą naktį linksmintis ir triukšmauti, deginti skaisčią ugnį, visus svarbiausius šventinius ritualus atlikti – ir tokiu būdu piktas dvasias ir raganas atbaidyti.

Joninių naktį, kaip ir per Kūčias, nevalia vaikščioti vienam, nes raganos klaidina. Būtina vienų nepalikti ir ypač saugoti vaikus, kuriuos raganos seniau, sako, kviesdavo, viliodavo. „Eikš, – sako, – kasnyką duosiu, galvelę sušukuosiu. „O kai primonydavo, užkutendavo“ (Balys 2013, 220).

Ne tik gyvulius, bet ir audeklus šią raganų ir kitų kenkiančių mitinių būtybių siautėjimo naktį tekdavo saugoti merginoms. Suslėpti kur kamaroje dilgėlėmis apkaišius, o balinamus sumerkti į vandenį – kad piktavalės raganos siūlų nesutrauktų, nesusiūtų valais ar kitaip audeklų nesugadintų (Balys 2013, 218).

Raganų veikimo lauke Joninių naktis iš kitų švenčių išsiskiria ir tuo, kad šiuo augmenijos suvešėjimo metu visiems pasėliams, vaistinėms žolėlėms ir visai augalijai gresia didžiausias užkerėjimo pavojus, o žmonėms didelis nuostolis netekti derliaus – maisto ir pragyvenimo šaltinio. „Joninių naktį žmonės krečia nuo rugių rasas, kad raganos neturėtų iš ko košės virti [paprastai naudojamos tam, kad ja pasitepusios galėtų skristi į raganų susitikimus, žirniauti], nes jei išverda, tai tais metais nebūna grūdų“ (Balys 2013, 219).

Dėl tokios aktyvios kenkėjiškos raganų veiklos, kurios pasekmės vėliau juntamos visus metus, žmonėms svarbu imtis pačių įvairiausių įmanomų apsisaugojimo priemonių. Ypač daug žinoma maginių apaugos priemonių

nuo karvių (rečiau – ir kitų gyvulių: kiaulių, avių, arklių) užkerėjimo. Pavojingiausias Joninių (Rasų) šventės metu būdingas *rasos braukimo* burtas, atimantis karvėms pieną ir jo gausinantis burtą atliekančiąjai. Tam ragana eina per pievą braukdama rasą pagalbinu, dažnai su arkliais susijusiu daiktu: apynasriu, kamanomis, o kartais koštuvu, rankšluosčiu, šiaip audeklu ar tiesiog ranka; dažnai pastiprinančiais žodžiais palydėdama. Joninių laiku pieną atimti labai lengva. Yra užrašyta ir kitokių tam tinkamų būdų: reikia naktį iš svetimo tvarto stogo išpešti saują šiaudų ir įmesti į savąjį (LTR 14/37; LTR 1288/274), paglosčius svetimą karvę, paprašyti, kad ji atiduotų savo pieną (LTR 14/34; LTR 56/50) (Vėlius 2011, 214) ir kt.

Užkerėti karves šią naktį labai lengva. O apsaugoti sunku. Tad ir būdų karvės pieną atimti, ir apsaugos nuo šitokio kerėjimo priemonių užrašyta labai daug: tiek prevencinių, tiek vėliau atitaisančių, kas jau raganų padaryta. Svarbiausios prevencinės priemonės saugant gyvulius – tai jau minėtas tvarto apkašymas įvairiomis raganas atbaidančių galių turinčiomis žolėmis bei kuo vėlyvesnis karvės išvedimas Joninių rytą į ganyklą; svarbūs ir dar iki šventės palankiu apsisaugojimo magijai laiku atliekami ritualai, pirmą kartą išvedant gyvulius į lauką, karvėms apsiveršiavus. Latvijoje gyvuliai taip pat buvo saugomi nuo raganų, tuo tikslu tvartuose ir laidaruose palikdavo erškėčių, varnalėšų, dilgėlių (Šmitas 2004, 223). Panašių siužetų – apie pieno iš karvių atėmimą, ypač per Jonines (Ivaną) – esama ir slavų sakmėse (SF, 381–382). Apsaugos būdai nuo pieną atimančių raganų buvo žinomi ir Anglijos bei Škotijos kraštuose. Čia gyvulius apsaugoti padėdavo švenčių metu (pavyzdžiui, per rudens derliaus šventę *Lammis-day*) ar visus metus atliekami specialūs ritualai, naudojant panašias kaip ir lietuvių priemones. Kaip tam tinkami minimi: kadagys, galingas prieš bet kokius burtus šermukšnis, pasaga, kiek neįprastesni – plaukų kamuolys ir šlapimas (Campbell 1902, 11 (el. variante – 27)).

Prisimenant skolinimo motyvą, reikia paminėti, kad jis svarbus ne tik žmonėms nuo apraganavimo saugantis. Joninių dieną svarbu nieko neskolinti, nes tikima, kad tai sukelia pavojų karvei būti apraganautai. Naudojami ir kiti prevenciniai apsisaugojimo būdai: gyvuliams duodama „devynių raganų“ aliejaus, karvėms ragus / tarp ragų tepa degutu, karvė mušama atbula šluota, tvarto durys užstatomos akėčiomis, ant jų pakabinamos vyriškos kelnės. Vėlyvesniais laikais atsiranda ir krikščioniškų atributų: tvarte

slepia ma graudulinė žvakė, šv. Agotos duona, ant užremtų akėčių uždedamas rožinis (Tatariūnienė 2000, 18).

Yra aprašyta ir sudėtingesnių apsisaugojimo būdų, kai kurie jų ne tik padeda nuo raganų apsisaugoti, bet ir burtą atliekančiajai duoda naudos – taigi riba tarp raganavimo ir senųjų moterų atliekamų apeigų siekiant pagausinti gėrybes, matyt, seniau buvusi ne tokia ryški. Šią prielaidą kelia ir plačiau nagrinėja B. Kerbelytė (žr. Kerbelytė 2011, 252–259). Ploną ribą tarp preventinės magijos ir siekio pačiam gausą užsitikrinti iliustruoja pavyzdys, nurodantis veikimo būdą, kurį tinkamai atlikus, ne tik apsaugomos karvės, bet ir jų duodamų produktų pagausėja: „Prieš saulės tekėjimą reikia triskart aplėkti devynis laukus, susirinkti triskart po devynias žoleles (treja devyneria), surinkti iš kiekvieno lauko po akmenėlį, žolynėliais karves pagirdyti, akmenėliais puodynėles iššutinti, tai bus daug smetonos ir viedzmos pieno nepaims“ (Balys 2013, 231). Kartais apsauginė preventinė magija ir su ja susiję atliekami veiksmai tokie panašūs, kad net ir apsauginę magiją atliekanti moteris gali būti palaikyti ragana. „Buvo toks įvykis, aš pats mačiau. Buvo maždaug 1951 metais. Buvom komandiruotėj, dirbom prie geležinkelio. Nakvojom vieno žmogaus kluone. Buvo rusų Šv. Jonas, aš to nežinojau. Žiūriu, atsidarė priemenės durys, išėjo moteris, pasikėlė sijoną ir šliaužia ant nuogo užpakalio. Vėliau to kaimo berniukas, dirbęs kartu, pasakė, kad toji boba – ragana. Nušliaužė iki dvaro, išvedė karvę ir su skuduru snukį apšluostė. Reiškia, ji padarė, kad jos karvės niekas neužkerėtų. <...>“ (LTR 5094/ 74, LTRF 2373 [19]). Be to, reikia įvertinti tai, kad XIX a. pirmosios pusės – XX a. 9-ojo dešimtmečio užrašytų tyrinėjamų sakmių klodas atskleidžia požiūrio į magiją kaitą. „Gana ryškiai keitėsi veiksmų, kuriais siekta materialijų gėrybių gausos, vertinimas“ (Kerbelytė 2011, 252). Todėl galima daryti prielaidą, jog dalis raganaujant naudotų priemonių, pakeitus funkciją ir šiek tiek modifikavus, buvo perkeltos į apsauginę magiją, dar kai kurios imtos naudoti taikant atvirkštinę magiją.

J. Balys yra aprašęs tokį paprotį iš Prūsų Lietuvos: „Dar šandie panemuniais, pamariais, kalnuose ir kalvose Joninių vakare deginamos „raganos“... Jaunuoliai ant ilgos karties užtaiso smalotą bačką, prikimštą pjuvenomis ir kita kuo, užbarsto druskos, kad ugnis stipriau spragsėtų. „Raganos“; linksmi dainuojant ir žaidžiant, sudeginamos dėl to, kad niekam nebūtų kenksmingos... Šiaudinės lėlės... kai kuriose srityse į Joninių laužus mėtomos dar ir šandie“ [kaip šaltinis nurodomas periodinis leidinys „Gimtasai

kraštas“; leistas 1934–1943 m., nr. 29 iš išleisto 31–o] (Balys 2013, 207). Taigi laikotarpiu, kai raganomis ir jų gebėjimu pakenkti, kaip galima matyti iš tuo laiku užrašytų sakmių, liaudyje tikima, užrašytas pasakojimas, kuriame užfiksuotas tikėjimas, jog sudeginus simbolinę „raganą“ (dar papildomai ją „nukenksminus“ druska) bus kenkiama mažiau.

Kalbant apie metų kaitą, įdomus J. Basanavičiaus aprašytas tikėjimas, jog „raganoms ilgiau, sako, nevalia raganauti, tiktai iki sėjos rugių. Pamatė jos sėjant rugius – nevalia jau daugiau raganauti iki kitam metui“ (BsJK, 335, nr. 32).

Taigi kritiniu kalendorinių švenčių raganų veikimo laikotarpiu galioja *universalios* apsauginės priemonės, įpareigojančios geriau likti saugesnėje – savoje – erdvėje: be reikalo neiti į lauką, pas svetimus nevaikščioti, nevesti gyvulių ganytis. Ciklinio laiko virsmo metu patariama nieko neskolinti ir patiems nesiskolinti, laiku pabaigti visus darbus, laiku atlikti namų, kūno ir sielos švarinimąsi. Nelaiku atliekami, pavėluoti darbai beveik visuomet tokiais atvejais prišaukia bėdas, lemia neigiamas pasekmes.

Tačiau šį magijai palankų laiką galima išnaudoti raganaujančioms moterims identifikuoti bendruomenėje – tokia informacija padeda ateityje žinant, ko saugotis. Raganoms atpažinti naudojantis maginėmis priemonėmis labiausiai tinkamas Kūčių, Užgavėnių, ypač Velykų laikotarpis.

Vertinant pavojingiausią raganų daromo poveikio laiką, reikia prisiminti ir šeimos šventes. Labai svarbu saugotis svarbiausiais žmogaus gyvenimo momentais – kritiniais (perėjimo): vaikui tik gimus (iki pakrikštijant) ir gimdyvėms, taip pat jauniems tuokiantis. Šiems atvejams plačiau aptarti reikėtų atskiro straipsnio.

Išvados

Įvairių ir visas žmogaus gyvenimo sritis apimančią kenkėjišką raganos veiklą lydi saktėse ir tikėjimuose žmonių perduodamų apsisaugojimų būdų ir priemonių gausa. Raganos kenkimo laukas labai platus, o apsisaugojimo būdai susipina tarpusavyje. Saugantis nuo apkerėjimo svarbu atkreipti dėmesį į raganų veiklos suaktyvėjimo momentus ir tokiems laikotarpiams būdingas tendencijas. Kiekvieno tokio laikotarpio būdingi pavojingos raganos veiklos modeliai skiriasi. Prevenciniai apsisaugojimo nuo kenkiančios raganos būdai naudojami tik apsauga pasirūpinus iš anksto,

pritaikant pagal skirtingus jos aktyvumo laikotarpius: universalius, paprastesnius – kasdienėse situacijose, specialius – kalendorinių ir šeimos švenčių metu.

Universalios, kasdienei apsaugai nuo kenkiamos raganos veiklos tinkančios prevencinės priemonės dažniausiai yra paprastos, lengvai kiekvienam pasiekiamos ar išmokstamos, dalis nesunkiai įgyvendinamos netgi iš anksto nepasirengus, tačiau atitinkamai veiksmingos – raganas tik tam kartui atbaidančios, jomis negalima raganų nukenkinti ar sunaikinti.

Kalendorinių švenčių metu raganos kenkimo intensyvumas skiriasi: aktyviausia kenkiamąją raganos veikla ir atitinkamai didžiausia būdų žmoniems ir gyvuliams apsaugoti gausa pasižymi Kūčios, Velykos, Jurginės bei Joninės. Užgavėnių, taip pat Naujųjų metų ir Pelenų dienos šventės esti mažiau pavojingos, su jomis susijusios apsauginės priemonės paprastesnės. Pelenų dienos ir Kūčių laikotarpiu saugantis patariama likti saugioje erdvėje, šių švenčių metu ir sutinkant Naujuosius – laiku pabaigti darbus. Prevenciniais tikslais bendruomenėje esančioms raganoms identifikuoti tinkamiausias laikas – Užgavėnių, Kūčių bei Velykų metas. Vertinant atliekamus karvių apsaugos nuo *pagadinimo* būdus (sudarančius itin gausią apsauginės magijos grupę; aktyviausiai atliekamus Joninių šventės metu) galima daryti prielaidą, jog dalis raganaujant naudotų priemonių, pakeitus funkciją ir šiek tiek modifikavus, buvo perkeltos į apsauginę magiją, dar kai kurios imtos naudoti taikant atvirkštinę magiją.

Literatūra

- Bačiulis 2013 – Aurimas Bačiulis. Raganavimo tyrimų problemos istorijos moksle. *Liaudies kultūra*, nr. 3, 59–65.
- Balys 2013 – Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Sudarė I. Puluikienė. Vilnius: Mintis.
- Balkutė 2013 – Rita Balkutė. *Galia užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose)*. Vilnius.
- Balsys 2010 – Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės ir dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Monografija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 354–358.
- Beresnevičius, Čaplinskas 2001 – Gintaras Beresnevičius, Tomas Čaplinskas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Sudarė V. Ališauskas ir kiti. Vilnius: Aidai, 557–573.
- BsJK – T. 12: *Juodoji knyga* / užrašė J. Basanavičius, 2004 [parengė K. Aleksynas; įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- BsLP – T. 5–6: *Lietuviškos pasakos* / užrašė J. Basanavičius, 2001–2003 [parengė K. Aleksynas; įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, kn. 1–2.

- Campbell 1902 – John Gregorson Campbell. *Witchcraft and Second Sight in The Highlands and Islands of Scotland: Tales and Traditions Collected Entirely from Oral Sources*. Glasgow: James MacLehose And Sons. Prieiga internetu: Google Book Search duomenų bazė [žiūrėta 2018 04 16].
- Eliade 1975 – Mircea Eliade. Some Observations on European Witchcraft. *History of Religions*, vol. 14, no. 3, 149–175. Prieiga internetu: JSTOR duomenų bazė [žiūrėta 2018 04 16];
- Gimbutienė 2002 – Marija Gimbutienė. *Baltų mitologija: senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, 55–62.
- Gurevičius 2016 – Aronas Gurevičius. Ragana kaime ir teisme (kaip magiją suprato liaudis ir mokytieji). Iš rusų k. vertė D. Razauskas. *Liaudies kultūra*, nr. 3, 69–79.
- Hutton 2004 – Ronald Hutton. Anthropological And Historical Approaches to Witchcraft: Potential for A New Collaboration? *The Historical Journal*, no. 47, 413–434. Prieiga internetu: Nacionalinė Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos duomenų bazė [žiūrėta 2018 04 16].
- Jurginis 1984 – Juozas Jurginis. *Raganų gaudymo šimtmetis*. Vilnius: Mokslas, 94–112.
- Kerbelytė 2002 – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas 3. Etiologinės sakmės, mitologinės sakmės, padavimai, legendos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kerbelytė 2011 – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 245–272.
- Knutsen 2003 – Gunnar W. Knutsen. Norwegian Withcraft Trials: A Reassessment. *Continuity And Change*, no. 18, 185–200. Prieiga internetu: Nacionalinė Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos duomenų bazė [žiūrėta 2018 04 16].
- Laurinkienė 2007 – Nijolė Laurinkienė. Motina Žemyna baltų deivių kontekste. II dalis: lietuvių Krūminė, Javinė, Dirvolira, Gabija, Ponikė, Medeina ir Žvorūna, Ragana, Veliuona (latvių *Veļu māte*), Giltinė. *Liaudies kultūra*, nr. 3, 31–39. Prieiga internetu: „Lituanistikos“ duomenų bazė [žiūrėta 2018 03 15].
- LD – *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Parengė N. Vėlius. 1979. Vilnius: Vaga.
- LPTK – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka. Katalogo rengėja B. Kerbelytė.
- LRPS – *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Parengė B. Kerbelytė. 1981. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno rinkiniai. Parengė B. Kerbelytė.
- Reider 2005 – Noriko T. Reider. Yamauba: Representation of The Japanese Mountain Witch In The Muromachi And Edo Periods. *International Journal of Asian Studies*, no. 2, 239–264. Prieiga internetu: Nacionalinė Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos duomenų bazė [žiūrėta 2018 04 15].
- Repšienė 2002 – Rita Repšienė. Magiško sugestija: laumė – ragana – burtininkė. *Tautosakos darbai*, nr. 16, 155–164.
- Repšienė 2004 – Rita Repšienė. Tradicijų sankirtose: *Kito* tapatumas. *Tautosakos darbai*, nr. 28, 33–40. Prieiga internetu: „Lituanistikos“ duomenų bazė [žiūrėta 2018 03 15].
- Rowlands 2003 – Alison Rowlands. *Witchcraft narratives in Germany: Rothenburg, 1561–1652*. Manchester and New York: Manchester University Press. Prieiga internetu: JSTOR duomenų bazė [žiūrėta 2018 04 15].

- Sabaitytė 2007 – Giedrė Sabaitytė. Raganų „medžioklės“ atgarsiai XVI–XVII a. pirmosios pusės Kaune. *Kauno istorijos metraštis*, 279–296. Prieiga internetu: „Lituanistikos“ duomenų bazė [žiūrėta 2018 02 10].
- Sabaitytė 2010 – Giedrė Sabaitytė. Raganų tapimas „užribio žmonėmis“ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2009/1, 69–88. Prieiga internetu: „Lituanistikos“ duomenų bazė [žiūrėta 2018 02 10].
- SF – *Slavų folkloras* [tekstų rinkinys]. Parengė ir tekstus vertė B. Kerbelytė. 2012. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- SIŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko M. Slančiauskas. 1975 [parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė]. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- Šmitas 2004 – Pėteris Šmitas. *Latvių mitologija* [iš latvių k. vertė D. Razauskas]. Vilnius: aidai.
- Tatariūnienė 2000 – Rita Tatariūnienė. Raganos vaizdinys lietuvių liaudies kalendorinėse šventėse bei apeigose. *Liaudies kultūra*, nr. 3, 15–19.
- Thomas 1970 – Keith Thomas. The Relevanse of Social Anthropology to The Historical Study of English Witchcraft. In M. Douglas edited *Witchcraft Confessions And Accusations*. London: Routledge. 2013, 47–79. Prieiga internetu: ProQuest Ebook Central duomenų bazė [žiūrėta 2018 04 14].
- Trimakas 2001 – Ramūnas Trimakas. Ligų etiologija lietuvių sakmėse. *Tautosakos darbai*, nr. 15, 200–221. Prieiga internetu: „Lituanistikos“ duomenų bazė [žiūrėta 2018 02 10].
- Vėlius 2011 – Norbertas Vėlius. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. *Chtoniškoji lietuvių mitologija*. Parengė P. Vildžiūnas. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 5–257.
- Zemblienė 2013 – Inga Zemblienė. Mitinių personažų kaita mitologinėse sakmėse: kontaktai su naminiais gyvūnais. *Liaudies kultūra*, nr. 1, 18–20. Prieiga internetu: „Lituanistikos“ duomenų bazė [žiūrėta 2018 02 10].

Gailė Vanagienė

PREVENTIVE PROTECTION AGAINST THE DANGER OF THE MYTHICAL WORLD IN LITHUANIAN MYTHOLOGICAL FOLK NARRATIVES AND BELIEFS ABOUT WITCHES

Summary

Various malicious activity of witch, covering all human life follow plentiful amount of protective measures and means are transmitted by people in folk narratives and beliefs. The field of witch wrecking is very wide, and the protection measures are interconnected. When thinking about the protection against witchcraft it is necessary to keep in mind the special moments that are distinguished in strong activity of witches and define the characteristic trends of that periods.

The *preventive* protection type chosen by people can be distinguished on the basis of the witch wrecking function. The preventive ways are used only where the protection is arranged in advance, by adopting it according to various periods of activity of the witch, namely universal, (in daily situations) and special (during calendar and family feasts).

The study shows that universal protection measures, suitable to the daily protection from witch's malicious activity, in most cases are simple, easily accessible for everyone and easy to learn; part of them is possible to realize even without special preliminary preparation. However, they have the respective effect, i.e. witches are either decontaminated or destroyed, or only deterred.

During calendar feasts the intensity of witch's malicious activity differ, and preventive protection measures are dominating: Christmas Eve, the Easter, St. George and St. John are remarkable for the most intense activities of the witch and the highest number of ways to protect people and animals against the witch. The feast of Užgavėnės, and also New Year's Eve and Ash Wednesday is less dangerous, and the protection measures related with them are simpler. During Ash Wednesday and Christmas Eve, it is advised to stay in a safe environment and, during New Year's Eve, one should complete the work started. For preventive purposes, the period of Užgavėnės, Christmas Eve and the Easter is the most proper for witches that are present in a community. When assessing the prevention measures of cows performed (that compose the plentiful group of preventive magic; most active used in the period of the St. John's feast), an assumption can be made that part of the measures used for witchcraft, upon a change of their function and some modifications, were transformed into the protection magic, and others started to be used for the reverse magic.